

Laihia Kalliolaakso/Kiimakangas. Keskirautakaudelle kansainvaellus- ja merovingiaikaan ajoittuva hautaröykkiö. Halkaisijaltaan kymmenmetrinen, matala ja päältä tasainen röykkiö on kasattu kookkaan silmäkiiven ympärille. Sammaloitunut röykkiö sijaitsee metsässä. Teija Tiitinen 2021, AKDG6818:3, Museovirasto.

Museovirasto
Museiverket

Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet:

Pohjanmaan maakuntakuvaus

Teija Tiitinen

Kohteet ja maakunnan arkeologiset erityispiirteet

Pohjanmaan rannikolla maankohoaminen on nopeinta Suomessa. Kohoamisen keskus on Perämerellä ja maakunnan rannikolla maa kohoaa lähes 90 senttimetriä sadassa vuodessa. Koska alue on pinnamuodoiltaan verrattain tasaista, näkyy maankohoaminen ja sen myötä maisemassa tapahtuvat muutokset selvästi jo yhden sukupolven aikana.

Pohjanmaan vanhimmat asuinpaikat ajoittuvat neoliittisen eli keraamisen kivikauden alkupuolelle tai puoliväliin. Niistä vanhimpiin kuuluu Kristiinankaupungissa sijaitseva Lappfjärd-Björnåsen, jolta on löytynyt Jäkärän keramiikkaa ja hiukan nuorempaa myöhäiskampakeramiikkaa (kohde ajoittuu noin 4000–3250 eaa). Pohjanmaalla on tehty tutkimuksia myös Karijoen Susiluola -nimisessä luolassa, jonka maakerroksista saadut ajoitukset viittaavat viimeisen jääkauden välivaiheen aikaiseen paleoliittisen kivikauden ihmistoimintaan noin 115–130 000 vuotta sitten. Luolasta löytyneet kiviesineet ovat kuitenkin herättäneet keskustelua siitä, kuuluvatko ne samaan aikakauteen. Mikäli Susiluola on paleoliittisen ihmisen asuinpaikka, se on ainutlaatuinen koko Pohjoismaiden alueella.

Kristiinankaupunki Karijoen Susiluola. Kallion vaakarakoon muodostuneesta luolasta on löydetty esineistöä ja tulenpidon merkkejä. Asuinpaikka on ajoitettu 115 000–130 000 vuotta sitten valinneen lämpökauden aikaiseksi ja liitetty Neandertalin ihmisiin. Vesa Laulumaa 2015, AKDG5146:3, Museovirasto.

Kruunupyö Köyrisåsen 1. Asumuspainanne neoliittiselle kivikaudelle ajoittuvalla asuinpaikalla. Asumuspainanteet erottuvat mäntymetsässä laakeina painanteina. Teija Tiitinen 2021, AKDG6898:1, Museovirasto.

Pohjanmaan neoliittisen kivikauden asuinpaikoille ovat ominaisia asumuspainanteet ja toisiinsa yhdistetyistä asumuspainanteista muodostuvat rivitalot. Tällaisia kohteita on runsaasti Kruunupyöyssä ja osin myös Keski-Pohjanmaan puolella sijaitsevan harjumuodostelman alueella, jossa kymmenen toistensa lähellä sijaitsevaa kivikautista asuinpaikkaa muodostavat merkittävän noin sata asumuspainannetta sisältävän Boplatsvallen i Bläckisåsen och Köyrisåsen -nimisen VARK-alueen. Pohjanmaan valtakunnallisesti merkittävässä kohteissa on myös muutama muu neoliittisen kivikauden asumuspainannekohde sekä yksi Suomen eteläisimmistä jätinkirkoista, Pedersöre Esse-Svedjebacken.

Suomen rannikkoalueille luonteenomaisesti myös Pohjanmaalla on runsaasti pronssikautisia rökkiöhautoja. Tyypillisesti ne sijaitsevat ryhmissä kalliomäillä, jotka ovat olleet rökkiöiden käyttöaikana aivan meren tuntumassa, mutta sijaitsevat nykyisin maankohoamisen vaikutuksesta sisämaassa. Näistä VARK-kohteiksi ovat valikoituneet Maalahdella sijaitseva Pörtom-Storstenrösbacken, jonka 17 rökkiötä ovat herättäneet ihmisten kiinnostusta 1600-luvun lopulta alkaen ja Laihian Alatalo/Jätinhaudanmaa, jonka pienissä ryhmissä sijaitsevien hautarökkiöiden viereltä on löydetty kaivauksissa kymmenen kuoppalieden rykelmä. Yksi Alatalo/Jätinhaudanmaan haudoista on tutkittu yhdessä Suomen vanhimmassa arkeologisessa kaivauksessa vuonna 1846. 1900-luvun lopun tutkimuksissa yksi liesistä on ajoitettu pronssikauden puoliväliin (940–800 eaa.)

Kristiinankaupunki Lappfjärd-Lindåsen S. Kallioharjanteella sijaitseva pronssikautinen röykkiöalue. Kuvassa yksi kohteen kymmenestä hautaröykkiöstä. Teija Tiitinen 2020, AKDG6334:1, Museovirasto.

Maalahti Pörtom-Storstenrösbacken. Hyvin säilynyt ja näyttävä pronssikautinen röykkiöalue sijaitsee metsäisellä moreenimäellä. Kuvassa on kookas pronssikautinen hautaröykkiö. Teija Tiitinen 2020, AKDG6350:4, Museovirasto.

Vaasa Tervajoen ryhmä. Yli sata röykkiöhautaa sisältävä rautakautinen kohde, jonka tutkitut haudat ajoittuvat pääosin nuoremmalle roomalaisajalle ja kansainvaellusajalle. Röykkiöt sijaitsevat peltoja reunustavilla mäillä. Kuvassa yksi hautaröykkiöistä. Teija Tiitinen 2020, AKDG6359:1, Museovirasto.

Myös Pohjanmaan rautakautta leimaavat röykkiöhaudat. Näistä VARK-kohteiksi on valittu muun muassa Laihialla sijaitsevat Kalliolaakso/Kiimakankaan röykkiöt ja Riitasaaren 44 röykkiön kokonaisuus sekä Vaasan Alhonmäki-Pahamäki, jossa on röykkiöiden lisäksi asuinpaikka.

Pohjanmaan kenties tunnetuin rautakautinen kohde on Maalahden Nisseshaga S. Monipuolisessa kohteessa on 23 röykkiötä, kahdeksan kuppikiveä ja ainakin kaksi asuinpaikkaa. Maalahdella sijaitsee myös Kalaschabrännan, joka on merkittävä ja monipuolinen merovingiaikainen kohde. Siihen kuuluu kolme suurta röykkiöhautaa, viisi kuppikiveä, muinaispelto ja asuinpaikka, josta on löydetty Suomessa hyvin harvinaisia hallitalojen perustuksia. Tutkimushistoriallisesti mielenkiintoinen kohde on myös Vöyrin Gullydyntin kansainvaellus- ja merovingiajalle ajoittuva hauta- ja asuinpaikka-alue, jonka löydöissä on myös useita loistoesineitä, kuten esimerkiksi germaanisella eläinornamentiikalla koristettuja esineitä, pari kultasormusta ja bysanttilainen kultaraha.

Suomen kaikki kultaiset hauta-antimet ovat peräisin Pohjanmaan kansainvaellusaikaisista haudoista. Keskistä rautakautta onkin joskus nimitetty Pohjanmaan kultakaudeksi. Tuolloin myös alueen yhteydet Pohjanlahden yli länteen ovat olleet voimakkaimmillaan.

Maalahti Kalaschabrännan. Monipuolissa keskirautakauden kohteessa on kuppikiviä, hautaröykkiöitä ja asuinpaikka, josta on löydetty useita hallitalon pohjia. Kohde sijaitsee suohon rajutuvalla metsämaalla. Kuvassa yksi kohteen yhteensä kolmesta kookkaasta hautaröykkiöstä. Vesa Laulumaa 2007, AKDG5:32, Museovirasto.

Maalahti Nissashaga S. Laaja keskirautakaudelle ajoittuva asuinpaikka- ja kalmistoalue sijaitsee metsässä. Kuvassa alueen komein kuppikivi, jossa on yhteensä noin 50 kuppia. Teija Tiitinen 2020, AKDG6349:8, Museovirasto.

Rautakauden loppupuoli on Pohjanmaan osalta verraten niukkalöytöinen, mutta alueella kuitenkin on ollut asutusta, koska 1200-luvun jälkipuoliskolla perustettiin Mustasaaren seurakunta. Seurakuntakirkko on sijainnut paikalla, johon Vaasan (Mustasaaren) kaupunki perustettiin myöhemmin 1600-luvulla. Vaasan seutu on ollut ilmeisesti myös strategisesti merkittävä kohde, sillä 1360-luvulla Albrekt Mecklenburgilainen perusti sinne Korsholman linnan. Oletetaan, että paikalla olisi sijainnut jo tätä ennen satamapaikka.

Keskiaikaa seuraavalla nuoremmalla historiallisella ajalla kohdetyyppien valikoima runsastuu, mikä näkyy myös VARK-kohteissa. Mukana on Vaasan Svartön telakka, joka oli toiminnassa 1700-luvulta 1800-luvun alkuun. Harvinainen rakenne on Närpiössä sijaitseva Finbyn Muliberget, joka on kivivalilla rajattu humalatarha. Se on ollut käytössä vielä 1800-luvun alussa, mutta rakenne itsessään on tätä vanhempi. Merenkurkulle merkitykselliseen meripyyntiin puolestaan liittyy Vöyriin kuuluva Boskäretin saari, jossa on jäljellä useita väliaikaisten asumusten perustuksia (tomtning), veneenve-topaikkoja, kompassiruusu ja jatulintarha. Mielenkiintoinen on myös Kristiinankaupungissa sijaitseva muuksi kulttuuriperintökohteeksi luokiteltu Solvängen, joka on laaja laidunnukseen liittyvä kiviaitojen muodostelma.

Kulttuurihistoriallisesti yksi Pohjanmaan merkittävimmistä VARK-kohteista lienee Oravaisten taistelutanner Vöyriissä. Oravaisten taistelu käytiin 14.9.1808. Tämän Ruotsin armeijan häviämisen taistelun lopputuloksena Suomesta muodostettiin suuriruhtinaskunta ja se liitettiin osaksi Venäjää.

Maakunnan nuorin VARK-kohde on vedenalainen hylky. Luodon kunnassa sijaitseva metallirunkoinen alus nimeltä John Grafton upposi vuonna 1905. Se liittyy Suomen itsenäistymistä edeltäneisiin Venäjän tsaarin vallan vastustamisen vaiheisiin.

Maalahti Storskäret. Historialliselle ajalle ajoittuva ulkosaariston kohde, jossa on muun muassa jatulintarhoja (vasemmalla) ja tomtning-rakenteiksi kutsuttuja kivistä kylmämuuraamalla rakennettuja kausiasumusten pohjia (oikealla). Pentti Rislä, Pohjanmaan museo.

Vaasa Korsholma. 1300-luvulla perustettu linna koostui maavalleista ja hirsivaruksista. Moreenipohjaiseen merensaareen perustettu linna sijaitsee nykyisin peltöjen keskellä. Teija Tiitinen 2020, AKDG6356:1, Museovirasto.

Vöyri Oravaisten taistelutanner. Suomen sodan (1808–1809) taistelutanner, jossa Venäjän saavuttama voitto sinetöi Suomen irtautumisen Ruotsista osaksi Venäjän suuriruhtinaskuntaa. Peltoalueelta löytyy runsaasti taistelun esineistöä. Satu Mikkonen-Hirvonen 2021, AKDG6918:6, Museovirasto.

Närpiö Finby Muliberget. Historiallisen ajan humalatarhaa, jota reunustaa kivistä kylmämuurattu 1,5–2 metriä korkea porttiaukollinen muuri. Kohde sijaitsee suojaisessa etelään antavassa metsittyneessä rinteessä. Teija Tiitinen 2021, AKDG6819:1, Museovirasto.

Luoto John Grafton. Kuvassa on vuonna 1905 uponneen metallirunkoisen aluksen keulaa. Hylky on osa paikallista tarinaperinnettä. Jouni Mustonen, AKMA202112:3, Museovirasto.

Perustietoja kohteista ja VARK-alueista

Pohjanmaan VARK-kohteita on yhteensä 55, mikä vastaa 2,6 % alueen kaikista muinaisjäänösrekisterin kohteista. Kohteet sijaitsevat 43 VARK-alueella, joista kaksi sijaitsee kahden maakunnan alueella.

Suurin osa arkeologisista kohteista muodostaa itsenäisen yhden kohteen VARK-alueen (37 kohdetta). Pohjanmaalla on seitsemän useammasta arkeologisesta kohteesta muodostuvaa VARK-aluetta. Näistä laajin on kymmenen neoliittisen kivikauden asumuspainannekohteen muodostama kokonaisuus, jonka kohteista seitsemän sijaitsee Pohjanmaan alueella ja kolme Keski-Pohjanmaan puolella.

Suurin osa VARK-alueista vastaa rajaukseltaan muinaisjäänösrekisterissä esitettyjä arkeologisten kohteiden aluerajauksia. Kahdella kohteella on muinaisjäänösrekisterin aluerajauksia laajempi VARK-alueen rajaus. Näissä VARK-alueelle on tehty yhtenäinen kokoava aluerajaus, joka rajaa sisäänsä useamman arkeologisen kohteen tai yhden arkeologisen kohteen alueet.

Voimakkaasta maankohoamisesta ja sitä seuraavasta nopeasta luonnonympäristön muutoksesta huolimatta, jopa 27 % Pohjanmaan VARK-kohteista ajoittuu useammalle kuin vain yhdelle ajanjaksolle ja jopa 45 % sisältää useampaan kuin vain yhteen tyyppiin kuuluvia arkeologisia kohteita.

Pohjanmaan VARK-alueiden pinta-alojen mediaani on 2,916 hehtaaria ja yhteenlaskettu pinta-ala on noin 592 hehtaaria. VARK-alueiden pinta-alojen tunnusluvut löytyvät oheisesta taulukosta.

VARK-kohteista neljä (eli 7 % kohteista) sijaitsee asemakaavoitetulla alueella ja 20 (eli 36 % kohteista) yleiskaavoitetulla alueella.

ajoitus	kpl	%
esihistoriallinen	-	-
kivikautinen	18	26 %
<i>ei määritelty</i>	1	-
<i>mesoliittinen</i>	-	-
<i>neoliittinen</i>	17	-
pronssikautinen	15	21 %
varhaismetallikautinen	8	11 %
rautakautinen	14	20 %
keskiaikainen	2	3 %
historiallinen aika	13	19 %

Taulukko. Pohjanmaan VARK-kohteiden ajallisten osien jakauma.

tyyppi	kpl	%
alusten hylt	1	1 %
asuinpaikat	29	33 %
hautapaikat	24	28 %
kirkkorakenteet	1	1 %
kivirakenteet	10	11 %
kulkuväylät	1	1 %
kultti- ja tarinapaikat	6	7 %
luonnonmuodostumat	-	-
löytöpaikat	-	-
maarakenteet	-	-
puolustusvarustukset	1	1 %
raaka-aineen hankintapaikat	-	-
taide, muistomerkit	1	1 %
tapahtumapaikat	1	1 %
teollisuuskohteet	1	1 %
työ- ja valmistuspaikat	11	13 %

Taulukko. Pohjanmaan VARK-kohteiden sisältämien muinaisjännöstyyppien jakauma.

	ha
keskiarvo	13,762
mediaani	2,916
vaihteluväli	0,035–312,709
pinta-alat yhteensä	591,787

Taulukko. Pohjanmaan VARK-alueiden pinta-alojen tunnusluvut.

Pohjanmaan VARK-alueet kartalla

